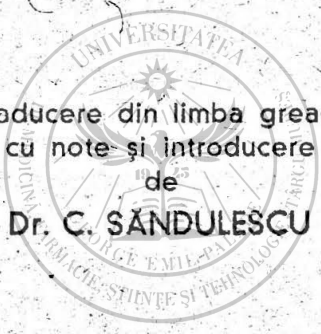

15463
HIPPOCRATE

DESPRE MEDICINA VECHE DESPRE AER, APE ȘI LOCURI

Traducere din limba greacă
cu note și introducere
de
Dr. C. SÂNDULESCU

★ 4 4 0 0 0 4 1 0 1 ★

Biblioteca UMFST

207

STADIUL ACTUAL AL PROBLEMEI HIPPOCRATICE

Personalitatea istorică și literară a lui Hippocrate este astăzi destul de necunoscută, cu toate studiile diferiților cercetători. Trebuie făcută bineînțeles o deosebire între monografiile literare propriu zise, în cari se păstrează anumite legende și între studiile științifice bazate pe izvoare controlabile și în primul rând pe materialul transmis de știința medicală greacă. Opera vastă este încă incomplet studiată de către filologi și aproape deloc cercetată, și pe nedrept, de către medici. Pentru studiul medicinei hippocratice avem azi la îndemână textele publicate sub numele marelui medic grec, multe neautentice, în colecția teubneriană *Corpus medicorum graecorum*. Deoarece această ediție este în curs de lucru și tipărire, rămâne să ne folosim de ediția parțial centenară a lui Littré, care constituie o lucrare monumentală față de edițiile anterioare, în special față de ediția greco-latină din 1825 a lui Kühn¹⁾.

Corpus hippocraticum este o colecție de scrieri medicale diverse cu subiect terapeutic, prognostic, doctrinar etc., redată sub forma de cărți aparte și puse încă din antichitatea elenistică, pe seama marelui grec din Cos. Colecția hippocratică a prilejuit numeroase discuții critice, cu privire la problema autenticității, care a fost cercetată cu mult mai puțin succes decât aceia analogă platonice. În adevăr, pe de o parte figura istorică a lui Hippocrate este prea puțin definită, iar pe de alta, ne aflăm în situația dificilă de a nu poseda o scriere

1) Ediția lui Carol Gottlob Kühn și aceia a lui Renatus Charterius se află la Academia Română. Ediția lui Kühn este revăzută după aceia a lui Foesius. Toate edițiile hippocratice până la Littré inclusiv, sunt făcute de medici.

măcar, despre care să putem spune în mod sigur că este datorită lui Hippocrate. Werner Jaeger afirmă într-o carte recentă că după un secol de cercetare critică, nu avem nici măcar o pagină despre care să putem spune cu siguranță că e scrisă de Hippocrate¹⁾. Autorul acelei minunate *Paideia* și succesor de altă dată al lui Wilamowitz, nu se află singur în tabăra scepticilor; cu toate acestea nu toți autorii și nu cu argumente de rând, împărtășesc părerea de mai sus.

Alături de filologi de profesie, medici ca Diepgen, Südhoff și Littré, cunoscători ai limbei grecești, au contribuit la exegeza hipocratică. S'a emis încă de mult timp ideea, că numai o mică parte din scrierile conținute în colecție poartă pecetea unei concepții viguroase și originale, care ar putea fi aceia a lui Hippocrate. Acest fapt se constată din simpla lectură. În al doilea rând că asemănările stilistice și ideologice ar putea servi ca elemente de apreciere, spre a se izola în corpus hipocraticum scrierile oarecum identice, operație care s'a și încercat de multă vreme.

Colecția a fost și este încă foarte întinsă. Gossen citează în R. E. peste o sută de lucrări, fiind totdeodată foarte inegală ca fond și formă. O rânduială deplină, adică o catalogare critică și mai ales o identificare științifică, nu vor putea fi făcute de sigur niciodată. Limba însăși își are particularitățile sale dialectale, iar stilul este de multe ori destul de greoiu și de îmbâcsit, deși pasagiile fluente nu lipsesc²⁾. Cele mai cercetate scrieri ale colecției sunt: Despre aer, ape și regiuni, despre vechea medicină, despre boala sfântă, despre epidemii, despre regim, despre firea omului și încă vre-o câteva.

Cartea despre aer, ape și regiuni este dintre cele mai studiate. Edelstein a analizat-o de curând într-o monografie, publicată în colecția de cercetări filologice *Problemata*³⁾, ajun-

1) W. Jaeger, *Diokles von Karystos*. Berlin 1938 p. VI. Materialul acestui studiu, va fi utilizat în volumul 2 din *Paideia*.

2) Stilul colecției hipocratice nu este dintre cele desăvârșite. Norden îi consacră doar câteva pagini în cunoscuta sa lucrare. Gustav Meyer se ocupă mai pe larg de această chestiune în: *Die stilistische Verwendung der Nominalkomposition im Griechischen*. Supplbd. *Philologus* XVI, 3, pag. 35—39.

3) L. Edelstein. *Π. ἀέρων und die Sammlung der hippokratischen Schriften*, Berlin 1931. Autorul are un spirit critic exagerat, mergând prea departe cu analiza și descoperind prea multe diferențe între scrierile colecției (ex. pag. 163), ba chiar și între capitolele scrierei pe care o discută în studiul său.

gând la concluzia că autorul este un medic al cărui nume s'a pierdut încă din antichitate, dar al cărui manuscris a ajuns la Alexandria, fiind mai târziu atribuit, în sec. V, figurei dominante a lui Hippocrate. În ciuda privește totalitatea scrierilor, Edelstein face parte dintre negativiști: „Nu există, spune dânsul, nicio posibilitate de a putea strânge laolaltă într'o singură operă unitară, toate aceste scrieri, sau măcar patru ori cinci cărți“.

Wilamowitz însă a găsit asemănări certe între scrierea despre aer, ape și regiuni și aceia despre boala sfântă. Pe de altă parte Wellmann, un bun cunoscător al medicinei grecești, atribue în mod sigur lui Hippocrate cartea despre prognostic și deci cărțile 1 și 3 din Epidemii, cu cari are puncte comune. Wellmann a insistat anume asupra faptului că în Prognosticon ca și în Epidemii 1 și 2 se dă aceiași definiție a medicului¹⁾, menirea lui fiind de: a judeca cele întâmplate, a cunoaște cele prezente și a prevedea cele ce vor fi²⁾. De notat că această analogie a fost observată încă din antichitate, de Galen.

Littre considera ca hipocratice 11 din scrierile aflate în Corpus, inclusiv scrierea despre medicina veche. Gossen consideră însă această scriere ca neautentică³⁾, deoarece în cuprinsul ei se respinge teoria umorilor, adică celebra teorie a celor 4 elemente sângele, pituita, bila galbenă și bila neagră, cu cele patru însușiri corespunzătoare, umedul, uscatul, caldul și recele, teorie care datează dela Alcmeon din Crotona, Hippocrate admitând numai două umori: flegma și bila.

Pohlenz, într'o lucrare nouă, adoptă o atitudine mai puțin sceptică față de problema autenticității. Acest cercetător afirmă dela început că personalitatea lui Hippocrate este cu mult mai conturată decât aceia a lui Homer, nefiind „învăluită în nouri matinali ai istoriei primitive elenice“⁴⁾. Bazat pe anumite argumente, ajunge la concluzia că scrierile despre boala sfântă și despre aer, ape și regiuni, aparțin aceluiași autor și anume lui Hippocrate. De observat că Pohlenz socotește titlul scrierei despre aer, ape și locuri, ca nepotrivit cu textul, înlocuindu-l cu titlul despre mediu.

1) Wellmann. Hippokrates, des Herakleides Sohn. Hermes 64 (1929) Nr. 1.

2) λέγειν τὰ προγεγόμενα, γινώσκειν τὰ παρόντα, προλέγειν τὰ ἐσόμενα
Sinteză minunată a disciplinei medicale.

3) Gossen în art. Hippokrates R. E. VIII, 1801.

4) Pohlenz. Hippokrates und die Begründung der wissenschaftlichen Medizin. Berlin 1938.

Wilamowitz însuși și-a schimbat în urmă părerea inițială socotind scrierile despre prognostic și epidemii c. 1 și 2, ca autentice, hippocratice.

Gomperz admite că scrierea tradusă în lucrarea de față, despre vechea medicină este autentică, reluând vechiul argument al lui Littré, conform căruia Hippocrate din dialogul platonice Fedru este tocmai autorul cărții despre vechea medicină¹⁾.

O altă lucrare mult discutată este aceia despre regim, care ar fi după Zeller, posthippocratică²⁾. De notat că această scriere conține referințe interesante la heraclitism. Dar medicina hippocratică are legături vaste și logice cu filosofia greacă a timpului și cu presocraticii. Heraclit, Empedocle, Democrit, Anaxagora poate și Thales au legătură cu problema hippocratică integrală, spre a nu mai vorbi de mult discutata prezență hippocratică în Platon. În special problema raporturilor cu atomismul democritic, — Hippocrate ar fi cunoscut pe Democrit — este demnă de tot interesul. În Corpus există numeroase aluzii la gândirea democritică și poate că în predilecția lui Hippocrate pentru expresiile: forță, cauzalitate, însușiri, se poate vedea un reflex al filosofiei atomist-mecanistice. Celsus numește dealtfel pe Hippocrate un elev al lui Democrit, adăugând însă „după cum au crezut unii”. În special metoda etiologică, cercetarea pricinilor care stă la baza medicinei hippocratice, este după Nestle o influență a lui Democrit³⁾.

Celsus, Galen și ceilalți comentatori antici, nu ne sunt de mare folos în lămurirea problemei, fiind ei înșiși tot atât de puțin informați ca și noi. Când transmit unele indicii o fac după izvoare de a doua mână. S'a stabilit că adevăratul comentator al lui Hippocrate, din care se inspiră entuziastul Galen, este un anume Rufus din Samaria după Pfaff și Rufus din

1) Gomperz *Griechische Denker* Vol. I (ed. franceză) Ed. 3-a pag. 336, nota.

2) Zeller. *Die Phil. d. Griechen* I, 1 ed. 7 pag. 869, nota 2.

3) Nestle. *Hippocratica* Hermes 74 (1938) No. 1. „Democrit, zice Nestle, este puntea spirituală între filosofia ionică și medicina hippocratică”; iar mai înainte: „întreaga literatură hippocratică este îndeplinirea cerinței ridicată de filosofia atomistică în sensul unei cercetări necondiționat-cauzale a naturei”. Aitua hippocratică este dar rezultatul influenței filosofiei lui Democrit; ne putem însă întreba dacă aceasta e singura filiație în ceiace privește doctrina etiologică medicală în Corpus.

Efes, după Wellmann ¹⁾). Încă odată dar, adevărata sursă de cercetări și concluzii științifice rămâne materialul păstrat în colecția hippocratică.

În sfârșit o altă scriere mult discutată este aceea despre mușchi după interpretarea obicinuită filologică, despre părțile moi după interpretarea exactă medicală. Această scriere s'a bucurat de o ediție comentată special în seminarul lui Deichgräber. Este de remarcă în această scriere, ca și în aceea despre vechea medicină, un spirit critic foarte dezvoltat. „Autorul stă, zice Deichgräber, în mijlocul disputelor științifice din vremea sa“.

Este însă cu neputință a se expune aci, tot ceia ce se referă la problema hippocratică a autenticității. De reținut este atitudinea lui Pohlenz care în lucrarea citată și într'un articol recent din revista *die Antike*, face o adevărată critică pozitivă a hippocratismului. Acest autor este de părerea justă că o imagine a personalității hippocratice am putea-o căpăta numai din operele sale ²⁾ argumentând foarte verosimil, că nu e cu putință să admitem că din toată colecția hippocratică, să se fi pierdut tocmai acelea datorite medicului grec din Cos. Tot după Pohlenz trebuie să acordăm toată încrederea pasagiului platonian amintit, precum și mărturiilor peripateticului Menon cu privire la Hippocrate. Interesantă apropierea pe care o face autorul german între două pasagi, unul hippocratic și altul din Euripide, trăgând concluzii cronologice.

Vedem dar că chestiunea hippocratică este de cel mai mare interes pentru filologi, ca și pentru medici. De bună seamă că nu este nimic mai atrăgător, ca un dialog platonian sau ca o odă pindarică, dar lectura unei scrieri din colecția hippocratică prezintă și ea interes din anume puncte de vedere, arătate în această scurtă introducere. Personalitatea medicului nostru se încadrează masiv în eterna cultură greacă și în știința greacă în particular, răsplătindu-ne suficient pentru strădania depusă. Poate că este timpul să i se dea lui Hippocrate însemnătatea cuvenită și să se caute înrăurirea exercităată de dânsul în cultura timpului său, în primul rând.

1) Pfaff. *Rufus aus Samaria Hippokrat. Komment.* Hermes 68 (1923) No. 3. Galen interpretează adesea greșit pe Hippocrate, fiind orbit aproape de figura acestuia. „Credința lui Galen în Hippocrate, biblia sa, este una din cele mai rele manifestări ale arhaismului“, spune Wilamowitz (*Die Gr. Lit. d. Alt. Kultur d. Gegenw.* I, 8, pag. 175). Dar fără cunoașterea lui Galen, nu este posibil a ne forma o părere justă asupra lui Hippocrate și asupra medicinei grecești.

2) Max Pohlenz. *Hippokrates.* Die Antike 1939 No. 1.

În fine din punct de vedere arheologic, trebuie să adaug că din 1929, în urma săpăturilor făcute în insula Cos de către Laurenzi și Iacobi, cunoaștem figura lui Hippocrate, prin descoperirea unei statui într'un teatru vechiu. „Expresia feței, zice Laurenzi, este oglindirea unui suflet foarte nobil. Din ochi pornește o privire plină de înțelepciune și de spiritualitate, unită cu o tristețe pătrunzătoare“¹⁾.

Personalitatea hipocratică este într'adevăr demnă de tot interesul, dominând încă și azi direct sau lăturalnic, principiile patologiei generale. De curând Werner Jaeger a ridicat pe un medic destul de modest până la cercetările sale, Diokles din Carystos, la rangul de al doilea Hippocrate, de nuanță peripatetică, fără ca prin aceasta valoarea celui dintâi medic de seamă al omenirii, să scadă în vre-un fel.

Lucrarea de față face parte dintr'o serie de trei scrieri hipocratice, traduse după textul teubnerian, editat de I. L. Heiberg. Interpretarea este deseori dificilă, dacă se stăruie a se reda ideia gramatical exactă din original, câteodată științific necesară. Am preferat să păstrez, în dauna formei, unele construcții și repetiții greoaie, pentru a nu deteriora fondul, a cărui „estetizare“ când e vorba de Hippocrate, ca și de mulți clasici, o socotesc inutilă. Satisfacem în chipul acesta dezideratul însuși al metodei hipocratice, recomandat în cartea de față: acea exactitate scrupuloasă — ἀκριβείᾳ — care trebuie să caracterizeze pe cercetătorul obiectiv.

Pentru înțelegerea mai bună a textului, am adăugat câte-va note, a căror însemnătate va fi apreciată de cei ce prețuiesc literatura clasică, după cum se cuvine. Aceste note reproduc o mică parte din ideile cuprinse într'o serie de Studii hipocratice, gata de a fi tipărite.

Dr. C. SÂNDULESCU

1) Prof. Karl Fink. Neues und Altes von der Heimatinsel des Hippokrates (Kos). Deutsche mediz. Wochenschrift 1934, pag. 1687.

DESPRE MEDICINA VECHE

1. Toți cei ce au căutat să vorbească ori să scrie despre medicină, conducându-se în judecata lor fie de ipoteza căldurei, fie de a frigului, fie de a umidității, fie de a uscăciunii, fie de a unui alt fapt ce le era pe plac — privind lucrurile pe scurt — au socotit drept pricina dintâi, aceiași în toate cazurile de boli și moarte la oameni, unul sau două din faptele de mai sus; e vădit totuși că dânsii s'au înșelat în tot ce au spus, fiind cu atât mai nimerit să li se aducă învinuire, cu cât s'au înșelat asupra unei arte care există, de care se folosesc toți în împrejurări deosebite și pe cari dânsii o prețuesc așa de mult la chirurghi și practicieni. Există însă practicieni slabi, după cum sunt alții foarte distinși; faptul acesta nu ar fi avut loc, dacă medicina nu ar fi existat ca un întreg și dacă dânsa nu ar fi cercetat și descoperit nimic, căci atunci toți ar fi fost deopotrivă de neîndemânatici și de nepricepuți în medicină, soarta singură rânduind toate cele ce privesc pe bolnavi.

Azi însă, nu se mai petrec astfel lucrurile și după cum în artele celelalte practicienii se deosebesc mult, în ce privește mâna și știința, unii de alții, tot așa e și cu arta medicală. Deaceia, eu am ajuns la încheierea că dânsa nu are nevoie de ipoteza cea goală ¹⁾, cum se întâmplă în artele oculte și îndoelnice, în cari cineva care caută să exprime un fapt — privitor la stele bunăoară, ori la cele subpământene — e nevoit să folosească ipoteza, în care caz nu e prea limpede, nici pentru cel ce vorbește, nici pentru cel ce ascultă, dacă vorbitorul pricepe cum stau lucrurile și dacă acestea sunt ori nu adevărate, deoarece nu există ceva cu cari să fie comparate, spre a cunoaște realitatea ²⁾.

1) Pentru prima oară în știința greacă se înlătură categoric presupunerea, ipoteza și se inaugurează astfel metoda științific-experimentală în medicină.

2) Cf. Xenophan, Fr. d. V. Ed. 5-a. B. 34. Tucidide utilizează aceeași expresie: a cunoaște realitatea, într'un celebru pasagiu. Dar το οαφες are mai degrabă semnificația de evidență, fapt clar.

2. Medicina se găsește de multă vreme deasupra tuturor celorlalte arte ; ea și-a aflat un principiu și o metodă, făcând în decursul timpului multe descoperiri prețioase ; va mai descoperi și celeace a rămas, atunci când un om capabil și cunoscător al descoperirilor deja făcute, va cerceta pornind dela acestea. Cel ce nu va lua însă în seamă aceste descoperiri și le va tăgădui însemnătatea — încercând să cerceteze după altă metodă și în alt fel totul și afirmând că a aflat faptul cutare — se înșală pe sine, înșelând și pe alții, lucrul acesta nefiind cu puțință. Eu voi încerca să arăt, discutând și lămurind ce e arta medicală, de ce este neapărat cu neputință ; apoi va fi limpede, că nimic nu se poate descoperi într'alt fel decât în felul arătat.

Se pare însă că despre arta aceasta trebuiesc spuse lucruri cunoscute oamenilor de rând, fiindcă aci nu e locul să se cerceteze ori să se vorbească decât de bolile de cari suferă și pătimesc acești oameni. Dânșii, ca ființe de rând, nu pricep propriile suferințe, cum se ivesc și cum se potolesc, din ce pricină se înrăutățesc ori se micșorează ; ci înțeleg descoperirile și spusele altuia mai lesne, celeace nu înseamnă altceva decât că fiecare își amintește, atunci când ascultă, de cele întâmplate lui însuși. Prin urmare, cel care s'ar depărta de gradul de știință al celor de rând și nu ar pregăti așa cum s'a spus pe ascultători, s'ar depărta de realitatea însăși. De aci urmează dar că ipoteza nu este necesară.

3. La început, arta medicală nu ar fi fost descoperită și nu ar fi fost căutată ; căci nici nu ar fi fost nevoie de ea, dacă atunci când erau bolnavi oamenii ar fi tras folos ducând acelaș regim și luând aceleași alimente, pe cari le beau și le mâncau în regimul lor când erau sănătoși și dacă nu ar fi fost alt lucru mai bun de făcut. Ci nevoia însăși i-a făcut pe oameni să caute și să descopere medicina, deoarece regulile urmate de cei sănătoși, nu se potriveau celor bolnavi, cum nu se potrivesc nici astăzi. Ba eu mai susțin, că odinioară nici regimul și hrana celor sănătoși — de care ne folosim noi azi, — nu ar fi fost descoperite, dacă omului i-ar fi fost deajuns mănucarea și băutura boului, a calului, ori a tuturor celorlalte ființe în afară de om : alimentele bunăoară ce cresc din pământ, fructele, ierburile și fânul ; cu ele se hrănesc doar, cresc și trăesc nestingherite animalele, fără a mai avea nevoie de alt regim.

Cred că și omul simțea de bună seamă la început nevoia aceleiași hrane, alimentele de azi fiind, pare-mi-se, descoperiri și născociri ivite cu vremea ; omul suferea mult și greu din pricina regimului dur și sălbatec, deoarece lua alimente indigeste, brute și dotate cu acțiuni puternice, cari l'ar face și azi să suferă și să cadă pradă grelelor

nevoi, a boalelor și în scurtă vreme, a morții. Poate că uneori, prin obicinuință, suferea mai puțin; alteori însă destul de greu și poate că cei mai mulți, adică acei ce aveau o constituție slabă, piereau. Cei cari îi întreceau însă ca rezistență, o duceau multă vreme, după cum și azi unii suportă lesne alimente greoaie, iar alții numai cu mari suferințe și necazuri.

Mi se pare că tocmai din această pricină, dâșlii au căutat o hrană care să fie potrivită firei lor și au aflat-o pe aceea de care ne folosim noi acum. Din grâu și-au pregătit bunăoară pâinea, muind, sfărâmând, măcinând, cernând, frământând și cocând; din orz pâinea de orz și prefăcând la fel multe alte substanțe, au fierit, au fript, au amestecat și au micșorat tăria¹⁾ alimentelor greoaie și brute, cu ajutorul altora mai slabe, potrivit totuși constituției și rezistenței omului și socotind că dacă alimentele ar fi greoaie, nu ar putea fi dominate de constituție, ci ar produce, când sunt introduse în corp, aceleași suferințe, boli și moarte; căci tot ceiace se poate domina, înseamnă hrană, creștere și sănătate.

Dar ce numire mai exactă și mai potrivită, ar putea cineva da unei astfel de descoperiri și de cercetări, decât aceea de medicină, ea fiind cea care a aflat ceva în legătură cu sănătatea, salvarea și hrana omului, adică o prefacere a regimului aceluia, din a cărui pricină se iscau suferințele, bolile și moartea?

4. Dacă s'ar presupune însă că medicina nu e o artă, lucrul nu ar fi verosimil, deoarece dacă niciunul nu e profan, ci toți sunt pricepuți prin obicinuință și de nevoie, atunci nici nu e cazul să se vorbească de vre-un profesionist al acestei arte. Este vorba totuși aci de o mare descoperire, la care se adaugă observație multă și artă. Azi încă, cei ce poartă bunăoară grijă de exercițiile trupesti și atletice, mai adaugă câte ceva, cercetând după aceeași metodă, cari dintre alimente și dintre băuturi pot fi mai lesne prefăcute în organism și pot să-l facă pe om cât mai puternic.

5. Să vedem însă ce este în deobște numita medicină, care este descoperită pentru bolnavi și care are un nume și profesioniști; către ce țintește ea anume și când și unde s'a ivit. Mi se pare, precum spuneam la început, că nimeni nu ar fi crezut de cuviință să descopere medicina dacă s'ar fi potrivit același regim bolnavilor ca și celor sănătoși.

1) Amestecul elementelor joacă rol în medicina hippocratică. Acest amestec *κράσις*, are de scop să domine, să tempereze *ἐκζωοποιεῖν* pe cele mai tari și mai vătămătoare. Teoria porcede dela presocraticul *Alcmeon din Crotona* (F. d. V. B. 4) și dela teoria echilibrului între elemente a lui *Anaxagora*. De un amestec al celor 4 elemente vorbește și *Empedocle*, citat de H. chiar în scrierea aceasta.

Azi încă, toți acei ce nu folosesc medicina, barbarii și unii dintre greci, au același fel de viață ca cei sănătoși, ducând regimul după placul lor, fără a se lipsi de nimic din cele ce doresc și fără a se restrânge cumva. Cât despre cei ce au căutat și descoperit medicina și cari au gândit la fel cu cei de mai înainte, despre cari a fost vorba în prima parte ¹⁾, socotesc că dâșii au micșorat cantitatea mare de alimente, făcându-le să fie mai puține, în loc de numeroase. S'a întâmplat apoi că faptul acesta a fost pentru unii bolnavi de ajuns, folosindu-le în chip vădit; de bună seamă însă că nu tuturor, unii fiind într-o astfel de stare, că nu puteau mistui nici măcar o țără de mâncare. S'a crezut atunci că dâșii au nevoie de un aliment mai ușor și s'au descoperit astfel fierturile, în cari se amesteca puțin din alimentele tari, cu puțină apă, scoțându-se astfel prin amestec și fierbere ceiace era tare; tuturor însă cari nu puteau mistui nici fierturile, li s'au oprit, ajungându-se astfel la băuturi și avându-se grijă ca amestecurile și cantitatea lor să fie cât mai potrivite, adică să nu se dea nici mai mult, nici mai tare și nici mai puțin decât trebuie.

6. Trebuie să știm bine un lucru, că unora, în anumite boale, nu le priesc fierturile și că dacă li se dau, febra și durerile se măresc vădit; este limpede dar că substanța dată e un fel de hrană și de pricină agravantă a boalei și o pricină de sleire și neputință a trupului. Deci tuturor oamenilor aflați într-o asemenea stare, le este în chip vădit de zece ori mai rău dacă li se dă hrană consistentă, pâine de orz ori de grâu, decât dacă mănâncă fierturi; aceasta nu din altă pricină, decât din aceea a tăriei hranei față de starea lor. Se mai întâmplă că cel ce poate lua fierturi, nu și mâncări, se simte cu mult mai rău când mănâncă mult, decât când mănâncă puțin și chiar dacă mănâncă puțin, el tot va suferi.

Toate aceste pricini ale suferinței, ne duc la încheierea că alimentele prea tari vatămă cel mai mult și în chip vădit omului, fie sănătos, fie bolnav.

7. Dar nu e oare încă limpede, că îndeobște numitul medic și chirurg, care a descoperit regimul și hrana bună pentru bolnavi, a urmat un raționament deosebit de al celui care le-a descoperit deja dela început, prefăcând regimul acela câmpenesc și greoiu în hrana bună pentru toți oamenii, folosită de noi astăzi? Cred că aci e vorba de raționamente identice, adică de descoperiri asemănătoare, unul ca și celălalt căutând să înlăture același fapt: primul ca firea omenească să sucombe din pricina regimului greoi și nepotrivit, pe care nu-l putea învinge, iar

1) Cei cari au ajuns în chip natural, necăutat, să stabilească regimul prielnic sănătății.

celălalt să înlăture ca individul să nu poată stăpâni împrejurările, în cari soarta îl așeza uneori ¹⁾. Prin ce se deosebește dar, ultimul de cel dintâi, decât prin faptul că dânsul ni se înfățișează cu mai multe aspecte, este mai felurit și mai plin de meșteșug, începutul făcându-l însă tot cel dintâi?

8. Dacă ar cerceta cineva regimul bolnavilor în comparație cu al celor sănătoși, ar afla că el nu este mai vătămător decât acel al oamenilor sănătoși comparat cu regimul fiarelor și al celorlalte animale. Fie cineva bolnav, de o boală nici prea grea și de neîndurat, nici prea ușoară, ci de o boală iscată vădit dintr'o nesocotire a regimului; insul acela ar avea gust să mănânce pâine, carne ori altceva ce e de folos când îl mănâncă cei sănătoși, — și aceasta nu în cantitate mare, ci cu mult mai puțin chiar decât ar putea un om sănătos; fie încă un alt om dintre cei sănătoși, dotat cu o constituție nici prea de tot slabă, nici prea rezistentă; el ar mânca ceva care ar folosi și ar întări un bou ori un cal, bunăoară linte, orz sau altceva de acest fel, — nu prea mult însă, ci cu mult mai puțin decât ar putea. Făcând acest lucru, cel sănătos nu va suferi și va fi mai puțin primejduit, decât cel bolnav, care ar mânca pâine sau grâu de orz când nu trebuie.

Toate acestea sunt în mod neîndoios, dovezi că arta medicală în totalitate va fi statornic obiectul descoperirilor, dacă se cercetează pe această cale.

9. Dacă totul ar fi așa de simplu cum am arătat și dacă orice e greoiu ar vătăma și orice e ușor ar folosi, hrănind pe cel bolnav ca și pe cel sănătos, treaba ar fi ușoară, căci am înclina pururi spre ce este ușor, înconjurându-ne de toată prevederea necesară. Și totuși greșala nu ar fi mai mică și nici nu ar vătăma mai puțin omului, dacă ar lua o hrană mai redusă și mai lipsită de cele cuvenite, deoarece inaniția înrăurește puternic firea omului, slăbindu-l, făcându-l să sufere și aducându-i sfârșitul. Mai sunt însă alte multe neajunsuri, pricinuite de îmbuibare, nu mai puțin de temut decât cele din pricina denutriției; astfel că medicina este cu mult mai complexă și cere multă examinare atentă ²⁾. Se cuvine deci să ținăm spre o măsură anumită, iar măsura aceasta nu înseamnă nici număr, nici vre-o greutate oarecare prin care să se exprime această examinare atentă, care nu poate fi aflată

1) H. face o paralelă între medicina empirică și cea științifică.

2) Observație foarte însemnată. Meșteșugul medical nu este ușor, ci necesită examen atent, scrupulozitate, migală, indispensabilă pentru cunoașterea rațională a boalelor.

decât în percepțiile trupului¹⁾. Lucrul acesta trebuie în amănunțime priceput, pentru a ne înșela cât mai puțin în plus sau în minus; eu unul admir în totul pe medicul ce se înșeală cu puțin. Căci exactitatea se observă rareori; mulți dintre medici, pare-mi-se că pătesc ca și cârmacii: câtă vreme conduc pe o mare liniștită și greșesc, nu se bagă de seamă; când vine însă furtuna mare și vântul din față, atunci nepriceperea și greșala lor ies pe deantregul la iveală, față de toți oamenii, făcând ca vasul să se piardă.

Așa e și cu medicii cei răi, adică cu cei mai mulți dintre medici: câtă vreme tratează oameni cari nu au nimic grav și căroră chiar greșelile cele mai mari nu le-ar face nici-un rău, (căci oamenii au parte de asemenea boli, cu mult mai mult decât de cele grave), în astfel de împrejurări, profanii nu bagă de seamă când greșesc; când însă dau peste vre-o boală deosebită, grea și primejdioasă, atunci greșala și neîndemânarea lor ies la iveală față de toți, iar pedeapsa fiecăruia dintre ei nu vine după mult timp, ci repede.

10. Vom pricepe lesne, că omul nu suferă mai puțin din pricina postului inoportun, decât din aceea a îmbuibărei, dacă vom avea în vedere pe cei sănătoși. Sunt unii căroră le priește să mănânce o singură dată și fiindcă le priește acest lucru și-au hotărât felul acesta de a fi; alții însă, tot de nevoie, mănâncă și dimineața, fiindcă așa le priește lor. Nu tot astfel este cu cei cari, de plăcere sau prin vre-o împrejurare oarecare, urmează cu grije una din cele două reguli. Nimic nu-i împiedecă pe cei mai mulți oameni să urmeze una dintre reguli, adică fie să mănânce o singură dată, fie și dimineața, dacă obicinuița le-o cere. Sunt însă unii cari nu s'ar putea lesne depărta de regimul lor și să urmeze altul decât cel care le priește, fiindcă s'ar întâmpla ca prin schimbarea regimului să se ivească suferințe grele, numai într-o singură zi și nici aceia întreagă; unii de pildă, cari dimineața mănâncă fără să aibe nevoie, se simt repede încărcăți, lăncezi la trup și la minte, sunt cuprinși de căscat, somnolență și sete, iar dacă mănâncă încă odată, se mai ivește încă și flatulența, colicile și diareia. Acest lucru înseamnă la mulți începutul unei boale serioase, numai fiindcă au luat de două ori, nu mai mult, aceleași alimente pe cari erau învățați să le ia o singură dată. Iar cel care s'a învățat să mănânce dimineața și îi priește acest lucru, este cuprins îndată ce trece ora și nu mănâncă, de mare slăbiciune, de tremurătură și de leșin;

1) Diagnosticul — am zice azi — este în funcție și de factorul subiectiv, de percepțiile sensoriale, ceiace explică scepticismul ușor al lui H. A se compara acest pasagiu cu prima definiție a științei în Teetet 151, e.

pe lângă acestea ochii se adâncesc, urina este palidă de tot și caldă, gura e amară, măruntaiele par că ar fi trase din trup, au amețeli, indispoziție și preget la treabă. Pe lângă toate acestea, când încep să prânzească, hrana le e mai neplăcută, neputând consuma ceia ce aveau în mod obicinuit de mâncat la prânz, atunci când mâncau și dimineața; de data aceasta alimentele coboară iscând colici și gârâituri și înfierbântând pântecul, iar dâșii dorm rău, visând grozăvii și ciudățenii. La mulți acest lucru înseamnă început de boală.

11. Să vedem însă din ce pricină se întâmplă aceste lucruri; după credința mea, din pricină că cel învățat să mănânce o singură dată, nu a avut răbdarea să aștepte clipa nimerită, când pântecul a istovit deplin alimentele luate în ziua premergătoare, le-a mistuit, s'a golit și s'a odihnit, ci a introdus în pântecul deja fierbinte și în secreție, alimente noi; aceste stomacuri mistue însă mai încet și au nevoie de mai multă odihnă și de liniște.

Celălalt, care este învățat să mănânce de două ori, (sufere) din pricină că atunci când corpul său avea nevoie imediată de hrană, cea precedentă fiind mistuită și ne mai având nimic de consumat, nu i-a dat îndată altă hrană și din pricina aceasta dânsul se istovește și pierde de foame. Căci toate neajunsurile pe cari le-am descris la acest om, eu le pun pe seama foamei; afirm anume, că toți oamenii sănătoși, cari ar sta două sau trei zile nemâncați, ar fi supuși aceluiași neajunsuri pe cari le-am arătat la cei ce nu mănâncă dimineața.

12. Mai afirm că firile cari pot fi înrănite lesne și puternic prin greșeli de regim, sunt mai slabe ca celelalte; iar omul slab seamănă mult cu cel bolnav, bolnavul fiind încă mai slab și fiindu-i dat să îndure mai mult, atunci când nu ține seama de cumpătare. Față de scrupulozitatea actuală a artei medicale, e greu să ajungi totdeauna la o precizie desăvârșită și cu toate acestea multe chestiuni medicale, despre cari va fi vorba, au nevoie de o asemenea precizie. Nu afirm însă că medicina veche trebuie înlăturată fiindcă nu ar fi ceva real și nu ar cerceta lucrurile cum se cuvine, neavând peste tot scrupulozitatea necesară, ci socotesc că prin raționament ea poate cu atât mai mult să ajungă aproape de preciziunea desăvârșită și că este de admirat cum s'a ajuns la descoperiri serioase și juste, pornindu-se dela neștiința deplină; acest lucru, nu la voia întâmplărei¹⁾.

1) Admirăm la rândul nostru spiritul de obiectivitate științifică al medicului raționalist Hippocrate. Atitudinea lui a avut ecou în cultura greacă.

13. Vreau să revin însă la cei cari cercetează în felul lor cel nou, arta medicală, sprijinindu-se pe ipoteză. Presupunând că ceiace vatămă unui om este căldura, frigul, uscăciunea sau umiditatea și că cel care tratează corect trebuie să ajute cu frig contra căldurei, cu căldura contra frigului, cu umiditatea contra uscăciunii și cu uscăciune contra umidității, să luăm dar un om, nu din cei tari din fire, ci din cei mai slabi și care ar mânca grâu așa cum lese din arie, crud și nepregătît, apoi carne crudă și ar bea și apă. Știu bine că cel care ar folosi asemenea regim, ar fi supus multor suferințe grele și ar pătimi mult, trupul slăbindu-i, pântecul turburându-i-se și nemai putând trăi mult timp. Ce ajutor se cuvine dat, celui aflat în această stare? Cald ori frig, uscat sau umed? Este limpede că unul din acestea. După teoria lor, ceiace vatămă fiind un lucru din acestea, înseamnă că bolnavul trebuie ușurat prin contrariul aceluia lucru.

Dar cel mai sigur și mai evident leac e să îndepărtezi bolnavul de felul de viață de care se folosea ¹⁾ și să-i dai pâine în loc de grâu carne, coaptă în loc de crudă, iar după aceasta să bea vin ²⁾. Făcând aceste schimbări, nu se poate să nu devină iar sănătos, afară numai dacă nu este prea istovit de vreme și regim.

Ce vom afirma noi? Nu cumva că celui ce suferea de frig, i-a folosit să ia lucruri calde, ori dimpotrivă? Gândesc că multă nedumerire i-ar fi hărăzită celui întreat astfel, căci se poate oare scoate din grâu, prin pregătirea pâinei, căldura, frigul, uscăciunea ori umiditatea? Pâinea mai este apoi supusă focului și apei și este lucrată laolaltă cu multe alte substanțe, cari își au fiecare însușirea și firea proprie; ea își pierde din însușirile sale, unindu-se și amestecându-se cu altele.

14. Mai știu de bună seamă că nu este tot una pentru corpul omenesc, pâinea curată cu aceia de tărâte, aceia de grâu nemăcinat, cu cel măcinat, sau aceia frământată cu multă apă, cu aceia cu puțină (apă), sau aceia bine frământată, cu aceia nefrământată, sau aceia bine coaptă, cu aceia nu prea coaptă și cu alte numeroase însușiri în afară de acestea; la fel și cu pâinea de orz, însușirile fiecărui lucru fiind importante și neșemănând întru nimic unul cu altul. Cel care nu ar ține seama de toate acestea, sau ar ține seama dar nu le-ar cunoaște, cum ar mai putea

1) Principiul hipocratic al îndepărtării cauzei: *sublata causa...* Ca și în *Prognosticon*, H. are aci o atitudine polemică față de înșelători, după cum Socrate combătea falsa înțelepciune a sofistilor. (*Littré*, I, 470). Dar teoria umorilor fiind negată în acest capitol și în cap. I, s'a socotit că lucrarea nu ar fi hipocratică.

2) *Diokles din Carystos* recomandă deasemeni vinul. „Să se bea vinișor cât mai cu plăcere”, spune el în scrisoarea către *Antigonos*.

fi capabil să știe ceva despre suferințele omenești? Căci fiecare din acele însușiri înrăuresc și prefac pe om în chipul cutare sau cutare și de ele depinde toată viața celui sănătos, a celui convalescent ca și a celui bolnav¹⁾ De bună seamă dar, că nu există alte lucruri mai de folos și mai demne de cunoscut, decât acestea. Cei ce au cercetat cum se cuvine și au judecat lucrurile, au socotit că e bine să atribue această artă prețioasă unui zeu, ceiace a rămas ca lege. Gândind că nici-un om nu este vătămat și nu duce lipsă, nici din pricina uscăciunii, nici a umidității, nici a căldurei, nici a frigului și nici a altui fapt, ci din puțină că fiecare din acestea este mai tare și mai puternic decât firea omenească, dâșii au socotit că ceiace nu se poate domina, vatămă și au încercat să-l înlăture. Față de dulce, foarte dulcele e o culme, față de amar, foarte amarul, față de acid, foarte acidul, adică superlativul tuturor celor. ce există în om, căci dâșii au văzut că în om există acestea și că sunt vătămătoare pentru om. În om există și amar și dulce și acid și acru și fad și multe alte elemente numeroase, cu însușiri tot așa de multe, în raport cu cantitatea și cu tăria lor. Dacă ele se amestecă și se temperează reciproc, nu se manifestă și nu fac pe om să sufere; când însă una din ele se desparte și se desvoltă de sine stătător, atunci se manifestă și fac pe om să sufere. Acest lucru se întâmplă cu toate alimentele, cari ne sunt prielnice și cari vatămă celui care le ia, în fiecare din ele fiind ceva amar și netemperat sau sărat, sau altceva la fel de netemperat și de tare, din pricina căruia avem turburări, ca și din pricina secrețiilor din corpul nostru²⁾. Toate însă câte le mănâncă omul și le bea, adică alimentele, nu conțin în chip vădit, câtus de puțină umoare netemperată și deosebită, cum e bunăoară pâinea de grâu sau de orz și alimentele asemănătoare, cu cari s'a obicinuit omul atât de mult și de care se folosește totdeauna, — afară de alimentele cari se întocmesc și se pregătesc pentru lacomi și pentru sensuali. Cele mai multe din alimentele acestea, nu produc câtus de puțin omului nici turburări, nici vre-o desbinare a funcțiilor corpului, ci dimpotrivă forță, creștere și nutriție; aceasta prin nimic alta, decât prin aceea că sunt temperate cum trebuie și nu conțin prin urmare nimic netemperat și prea tare, ci totul a devenit omogen, simplu și la fel de tare.

1) Cf. *Fedru* 270 d., pasagiu mult discutat pe baza căruia s'a conchis la identitatea autorului cărței de față, de către *Pohlenz* (op. cit.) și alții, în opoziție cu *Wilamowitz*, care nu e sigur dacă *Platon*, ca și *Aristot*, nu s'au înșelat asupra lui *Hippocrate* (*Wil. Platon* I ed. 2. pag. 462, nota). *Apelt* compară pasagiul din *Fedru* cu cap. 2 al cărței „despre aer, ape și locuri”. (*Pl. Phaidros* pag. 139, nota 131).

2) *Hippocrate* revine aci la teoria crotoniată a crazei.

15. Eu unul nu mă dumiresc asupra felului cum vor putea fi tratați oamenii, conform cu cele susținute de cei ce expun suszisa teorie și cari împing arta medicală din calea arătată, către ipoteză; eu gândesc că dânsii nu au aflat cumva vie-un lucru, care să fie cald, rece, umed ori uscat în sine și care să nu aibe nimic comun cu alt lucru, ci socotesc că le stau la dispoziție aceleași alimente și băuturi folosite de noi toți, numai că dânsii cad la învoială că lucrul cutare este cald, cutare rece, cutare uscat, cutare umed¹⁾. În privința aceasta este ceva nesigur, să prescrii unui bolnav să ia ceva cald, fiindcă dânsul te-ar întreba îndată: ce? Astfel că de nevoie, ori vei bate câmpii, ori vei recurge la un lucru dintre cele cunoscute. Când se întâmplă însă că un lucru cald mai e și acru, un altul tot cald este și fără gust, iar un altul tot cald e și turbure, căci sunt și alte lucruri calde, cari au în acelaș timp felurite însușiri contrarii, se va lua ceia ce e cald și acru sau cald și fără gust sau ceia ce e în acelaș timp rece și acru, căci există și din acestea. Căci, după câte știu, fiecare dintre acestea deslănțue tocmai contrariul²⁾ nu numai în om, dar și în pielea lucrată, în lemn și în alte multe lucruri ce sunt fără sensibilitate în raport cu omul. Căci nu caldul este acela care are însușirea de seamă, ci acru, insipidul și celelalte, despre cari am vorbit și cari există în om și în afară de om, pentru mâncat și băut, pentru a-l scuti corpul și pentru cataplasme.

16. Sunt de părere că dintre toate însușirile, frigul și căldura au în corp cea mai mică înrăurire, din pricinile următoare: câtă vreme sunt amestecate între ele, dar există și cald și rece, individul nu suferă, căci are loc o domolire și o temperare a recelui prin cald, a caldului prin rece și așa mai departe, potrivit aceluiaș raționament. Când însă unul din ele se desparte, se iscă suferința. Chiar în clipa când se produce frigul și face pe om să suferă, se ivește repede prin însuși acest fapt, căldura, fără a mai fi nevoie de vre-un stimul sau pregătire, iar lucrul acesta se petrece atât la oamenii sănătoși, cât și la cei bolnavi; căci dacă un om sănătos ar vrea să se răcorească iarna, făcând baie rece, sau în alt fel, cu cât va face mai mult aceasta, fără însă ca trupul să-i înghețe deabinelea, cu atât se va încălzi mai mult, după ce își va lua hainele și se va băga sub pătură. Dacă însă un altul ar vrea să se încălzească cum trebuie, fie printr'o baie caldă, fie lângă

1) A se compara cu lucrul „în sine și prin sine” socratic, în special cu discuția din *Teetet* 156 e, în care se spune că nimic nu există în sine și prin sine; bineînțeles această apropiere se poate face până la anumite limite, fiind totuși de mare interes pentru cercetătorul fenomenului științific grec.

2) Cf. *Simposion*, 186, c. d.

un foc mare și ar rămâne apoi cu haina sa, petrecându-și vremea tot în locul unde se simțea înfrigorat, i se va părea atunci că e mult mai frig și va tremura și mai mult. Iar dacă cineva își face vânt de zăpușală, răcorindu-se în acest fel, când va înceta să facă lucrul acesta, fierbințeala și zăpușala vor fi de zece ori mai mari, decât la cel ce nu face nimic. Este însă altceva mult mai important: toți câți au călcat pe zăpadă, sau pe alt lucru rece și au răcit strașnic la picioare, la mâini sau la cap, câte nu îndură ei noaptea, pe când stau bine înveliți la căldură, din pricina fierbinței și a fumicături, la unii ivindu-se chiar bășici de par'că ar fi fost arși de foc, lucru de care nu suferă înainte de a se înfierbânta. Într'atât de iute ia fiecare din ele, frigul și căldura, locul celuilalt¹⁾.

Aș mai avea încă multe și nenumărate de spus. În privința bolnavilor, nu-i așa că tocmai la cei cuprinși de tremur, izbucnește mai aprig febra? Ea nu e însă așa de puternică, ci se potolește după puțin timp, de cele mai multe ori nu vatămă, iar câtă vreme ține, este o febră generală, care pătrunde peste tot și se sfârșește cel mai adesea la picioare, unde tremurătura și răceala au fost mai puternice și au zăbovit mai mult. După ce îl trec nădușelile și dispare febra, bolnavului îi e cu mult mai frig, de cum îi era la început.

Deci, dacă un fenomen e urmat îndată de contrariul său în chip spontan, mai poate oare avea loc alt fapt deosebit și însemnat? Și de ce este necesar ajutorul medical în aceste cazuri?

17. Dar ar putea să spună cineva, că cei ce au febre puternice, cei cu peripneumonii și alte boale grele, nu scapă lesne de boală și că în acest caz nu poate fi vorba aci nici de cald, nici de rece. Ori, eu socotesc că tocmai acest fapt este dovada cea mai bună, că oamenii nu febrițează numai din pricina căldurei și că nu numai ea este pricina răului, ci că mai există și un amar-cald, un acid-cald, un sărat-cald și alte nenumărate, precum și un frig cu diferite alte însușiri.

Aceștia sunt deci factorii vătămători, iar caldul ni se înfățișează cu o putere a sa pe care o stăpânește, o accentuează și o mărește, fără a avea însă o însușire mai de seamă, decât aceia care îi aparține.

18. Cât de vădite sunt acest fapt, relese din următoarele indicii: întâi simptomele foarte manifeste pe care le-am constatat și le vom constata deseori cu toții, atunci când unii dintre noi capătă guturai, iar secreția se scurge prin nări. Secreția devenind acută față de cea precedentă și curgând zilnic din nări, face ca nasul să se umfle, se iscă

1) Cf. *Simposion*, 186 d.

o inflamație caldă și o arsură intensă, iar dacă se duce mâna la nas și secreția durează multă vreme, regiunea a-
ceasta lipsită de mușchi și cartilaginooasă se cojește. Arsură nasală încetează, nu însă câtă vreme țin secreția și inflamația, ci atunci când secreția curge mai groasă, mai puțin acută și când se coace și se amestecă mai mult cu aceia produsă mai înainte; atunci abia încetează arsură. Alții însă, la cari acest fapt are loc fără participarea altor factori, ci în chip vădit din pricina răcelei, scapă cu toții, încălzindu-se împotriva răcelei și răcorindu-se împotriva căldurei. Înlocuind astfel una prin alta, nu mai e nevoie de vre-o coacere a umorilor. Toate cele despre cari am zis că se produc prin subțierea și nepotrivirea umorilor, se potolesc în acelaș fel, ajungând adică la o potrivire și la o coacere.

19. Mai sunt încă multe secreții, cari ating ochii și cari fiind grave și foarte acute, ulcerază pleoapele, la unii produc eroziuni ale obrăjilor și ale părții de sub ochi unde curge secreția, vatămă și produc leziuni ale pielii din jurul pupilei. Durerile, arsură și inflamația intensă, țin până ce secreția se coace, devine mai groasă și se transformă în coptură. Iar coptura provine din amestecul, potrivirea reciprocă și coacerea împreună a umorilor. Turburările ce au loc în gât și din cari purced răgușala, anginele, erisipelul și peripneumonia, produc mai întâi umori sărate, umede și subțiri, în care caz boalele se desvoltă; iar când devin mai groase, mai coapte și subțimea dispăre, atunci abia se potolesc fierbințelile, împreună cu tot ceiace face pe om să pătimească. De bună seamă că trebuie să se socotească drept pricine ale fiecărei boli, lucrurile cari produc prin prezența lor această stare, făcând-o să înceteze prin trecerea lor într'o altă formă. Bunăoară, toate câte provin din pricina căldurei ori frigului pur, fără adaosul altui factor, încetează când căldura se prefăce în frig și frigul în căldură, prefăcere care are loc în felul arătat de mine; toate celelalte boale ce produc omului suferință, purced din însușiri¹⁾; când se răspândește bunăoară acea amăreală, pe care o numim fiere galbenă, cât desgust, ce arsuri și ce slăbiciune are loc! Scăpând uneori și purificându-se fie dela sine, fie prin leacuri, dacă acestea se dau când trebuie, scăpăm de chinuri și de febră; câtă vreme însă umorile sunt ațâțate, fără a fi coapte sau temperate, nu există meșteșug de potolire a chinurilor și fierbințelilor. Câte turburări și dureri de măruntaie și piept și câtă neliniște, nu se ivește la toți cei la cari apare aciditatea fluidă și acră! Prin nimic nu încetează, până ce nu

1) Este vorba de însușirile dinamice ale lucrurilor aflate în mediul nostru. H. caută constant pricinile fenomenelor, prin înrăurirea atomismului democritic.

se purifică, nu se temperează și nu se amestecă cu altele. Ele se coc, se transformă, se subțiază, ori se îngroașe în alte, multe chipuri până ce iau înfățișarea de umori; în toate aceste cazuri au o mare înrădărire crizele și numărul zilelor¹⁾ În toate însă, nu e deloc vorba de suferință pricinuită de căldură ori frig, deoarece factorii aceștia nici nu subțiază, nici nu îngroașe ceva.

Vom putea oare afirma că există amestecuri, cari au însușiri deosebite unul față de celălalt, pe când caldul, ne-amestecându-se cu nimic altceva decât cu frigul, face să înceteze căldura și tot așa frigul cu caldul? Toate celelalte umori cari privesc pe om, sunt cu atât mai domolite și mai folositoare, cu cât sunt mai des amestecate, iar omul se află în starea cea mai bună, când umoarea se coace și se prezintă liniștită și fără vreo însușire deosebită.

Socotesc însă că am arătat aceste lucruri, cum se cuvine.

20. Unii medici și sofști spun că cel ce nu știe ce este omul, nu poate ști nici ce este medicina; lucrul acesta trebuie să-l învețe cei ce au de gând să lecuiască oamenii în chip corect. Teoria aceasta aparține mai mult filosofiei, în sensul lui Empedocle și al celorlalți, cari au scris despre natură dela începutul ei, despre ce e omul, cum s'a ivit întâi și întâi și cum este alcătuit. Gândesc însă că tot ceea ce s'a spus ori s'a scris de către sofști și medici, asupra naturii, se referă mai puțin la arta medicală decât la aceea a descripției; mai socotesc că de nicăieri nu se poate căpăta o cunoștință limpede, decât din medicină și că acest lucru se pricepe cu atât mai lesne, cu cât cuprinzi mai corect, întreaga medicină. Până atunci însă, pare-mi-se că mai este mult de făcut, vreau să spun adică, până la acea disciplină care să ne facă să știm ce e omul, din ce pricini se naște și tot așa mai departe, cu deamănuntul. Deci eu cred că trebuie ca medicul să aibe cunoștințe despre natură și să se străduiască deabinele să cerceteze — spre a face ceva cum trebuie, — ce e omul în raport cu alimentele, băuturile și celelalte obiceiuri de trai și cum se împacă fiecare din lucrurile acestea cu individul. Lucrul acesta nu se exprimă (bunăoară) numai așa: „brânza este un aliment rău, căci produce suferințe celui ce o mănâncă până se saturează”, ci trebuie să mai știm cum e acea durere, din ce pricină și căreia dintre umorile aflate în om i se împotrivese²⁾. Mai sunt însă alte multe alimente și băuturi,

1) Teoria crizelor și a numărului zilelor, dezvoltată pe larg în *Prognosticon*. Azi am spune perioadele evolutive și durata unei boale.

2) Capitol remarcat de toți filologii și care cuprinde o seamă de judecăți medicale exacte. Medicul trebuie să cunoască structura anatomică și fiziologia omului, precum și mediul în care trăiește acesta; am spune azi că trebuie să aibe cunoștințe de fizică și chimie, să fie adică

cari se comportă altfel față de om. Vinul băut mult și ne-amestecat, pune pe om în anumită stare, iar toți cei ce văd acest fapt, vor ști că pricina stă în însușirea vinului și în vin însuși; noi știm pe care din funcțiile omului le influențează mai mult.

Aș vrea ca acelaș adevăr să fie evidențiat și în celelalte cazuri. Căci brânza, deoarece am folosit acest exemplu, nu vatămă uniform tuturor oamenilor, ci sunt unii cari când se satură cu ea, nu suferă de loc, brânza fiind minunat de întăritoare, pentru cei cărora le priește; alții o digeră însă anevoe. Constituțiile oamenilor se deosebesc deci¹⁾ și se deosebesc prin aceea că în om se iscă o umoare care este protivnică brânzei și este atârțată și pusă în circulație de aceasta. La oamenii la cari se întâmplă că umoarea aceasta e mai multă și predomină în corp, la acela suferința are firește o formă mai intensă; dacă alimentul ar fi rău pentru constituția omenească în general, toți ar fi vătămați. Cel ce ar cunoaște faptele acestea, nu ar mai suferi.

21. La cei cari își recapătă puterile după boli și la cei ce sunt încă în stăpânirea bolilor lungi, se ivesc multe complicații, unele deodată, dela sine, iar altele din pricina substanțelor administrate. Știu că unii medici, asemeni celor neștiutori, când se întâmplă ca bolnavii să facă ceva nou în ziua aceea, fie o baie, fie o plimbare, fie să mănânce ceva deosebit, socotesc faptele acestea — cari mai bine că s'au întâmplat — nici mai mult nici mai puțin, decât ca o pricină a acelor complicații, ignorând cauza cea adevărată și oprind bolnavul dela un lucru, care, după câte se pare, îi e de mare folos. Aceasta nu se cade, pentru că trebuie să se știe cum lucrează o baie luată la timp nepotrivit,

un fiziopatolog în primul rând. Ideia superiorității medicului din punct de vedere al cunoașterii, se găsește și în scrierea „despre înfățișarea cuvenită”.

În ceiace privește, tendința lui H. de a socoti doctrina lui *Empedocle*, drept ipoteză, *Burnet* vede aci o influență platonice: „the key to this way of speaking is also to be found in Plato's *Parmenide*”. (*Greek Philosophy I*, pag. 163). Trebuie să adaug că H. este, ca și *Diokles*, adeptul medicului — filosof. „*Medicul este un filosof egal zeilor*”, zice dânsul în altă parte. Asupra acestui capitol: *Pohlenz*, *Hermes*, 1918, 405.

1) Aceasta este teoria hippocratică a constituției, atât de discutată azi în patologie. Din ea derivă principiul individualizării în medicină, prezent în mod logic și în colecția hippocratică. Se întâlnesc totuși azi atitudini categorice, cari ignoră sursele adevărate ale individualizării în patologie, cum trec cu vederea multe din principiile hippocratice. Mai rar sunt oamenii onest și amplu informați; a se vedea bunăoară: *Bologa*, *Noul Hippocratism*, Clujul Medical, 1934, No. 7.

Termenul hippocratic pentru constituție este *physis*.

precum și oboseala. Suferința nu există nici-o dată din pricina vre-unuia din faptele arătate, nici din pricina îmbuibărei sau a cutărui ori cutărui aliment ¹⁾.

Deci acel care nu va ști cum se comportă fiecare lucru față de om, nu va putea cunoaște nici fenomenele produse de ele și nici să le folosească așa cum se cuvine.

22. Socotesc că mai trebuie să știm și ce anume boli se produc la om din pricina funcțiunilor și cari din pricina organelor. Înțeleg anume prin funcțiune intensitatea și tăria umorilor, iar prin organe, toate cele ce sunt cuprinse în corpul omului; unele sunt scobite și din largi devin strâmte, altele sunt late, altele tari și rotunde, altele turtite și atâr-nate, altele lăpte, altele mari, altele dense, altele moi și zemoase, altele spongioase și puțin dense.

Dacă ar fi deci vorba de absorbția și de aducerea lichidului dintr'o altă parte a corpului, cari organe vor putea să o facă mai bine, cele scobite și late, cele tari și rotunde, ori cele scobite și cari din largi, devin strâmte? Eu cred că acelea, cari din scobite și largi devin strâmte. Acest fapt trebuie să fie înțeles din cele ce ni se înfățișează în afară de corp: dacă ții gura deschisă, nu vei putea suge vre-un lichid, dar dacă întinzi buzele, le strângi, le apeși și mai pui încă și o țevă, vei suge mai lesne ceiace dorești. La fel și cu ventuzele cari se aplică și cari sunt largi, apoi strâmte de tot și cari au fost întocmite pentru a face să iasă și să extragă suc din mușchi; tot astfel cu multe altele. Printre organele din interiorul corpului omenesc, au forma aceasta: vezica, capul și uterul femeii, organe cari absorb vădit și sunt mereu pline de lichidul introdus.

Organele scobite și late conțin lichidul afluent mai mult decât toate celelalte, dar nu absorb în aceiaș măsură; organele solide și rotunde nici nu absorb, nici nu conțin lichid afluent, deoarece acesta se răspândește în jur, neavând spațiu unde să rămână. Iar organele asemănătoare cu buretele și puțin dense, cum sunt splina, plămânii și mamelele, absorb foarte mult lichidele învecinate, se întăresc și se măresc tot atât de mult prin lichidul căpătat, deoarece lichidul nu stă aci ca într'un organ scobit, — organ scobit care să-l cuprindă și să-l verse zilnic, — ci când absoarbe și cuprinde în sine lichidul, atunci spațiile goale și puțin dense se umflu odată cu spațiile mici în întregime, iar splina devine tare și densă, în loc de moale și puțin densă; ea nici nu consumă, nici nu secretă. Acestea se petrec din pricina structurii organului.

De câte ori se iscă sufluri și colici în corp, este vorba de organele scobite și spațioase ca abdomenul și toracele,

1) Nu alimentele sau factorii externi în sine produc răul, ci felul de reacțiune individuală, constituția joacă rol. Totuși trebuiesc cunoscute bine toți acești factori. Capitolul este o splendidă invectivă contra obsesiei monolaterale în medicină, meteahnă veche deci.

în cari se ivesc sgomote și izbituri, căci dacă organul nu e umplut în așa fel, încât să se fixeze, ci există un spațiu de deplasare și mișcare, atunci se ivesc neapărat sgomotul și mișcările vădite. Tot astfel și cu organele cărnoase și moi în cari se produc stagnare și congestii, bunăoară organele astupate. Când se va afla în contact cu un organ lat așezat în față și când se va lovi de dânsul, iar structura aceluia organ nu va fi solidă spre a se putea împotrivi șocului și a nu suferi vre-o turburare și nici nu va fi moale și puțin densă, spre a primi și a suferi șocul, ci este delicată, densă, plină de sânge și dură, cum e bunăoară ficatul, atunci se împotrivește și nu cedează, iar aerul cuprins în el se mărește¹⁾, devine mai puternic și rezistă mult organului vecin ; prin structura lui însă și prin faptul că e plin de sânge, nu se poate să nu fie și el vătămat, ci se ivesc în ficat dureri intense și foarte mari, din pricinile arătate, iar în locul în cauză se ivesc supurații și abcese multiple. Acestea mai au loc în chip intens și în diafragm, însă cu mult mai puțin, căci diafragmul se întinde mai mult în largime și e mai rezistent, structura lui fiind mai fibroasă și mai tare ; din pricina aceasta este mai puțin dureros, deși se ivesc și aci turburări și abcese.

23. Sunt multe alte forme de organe înlăuntrul și înafara corpului, cari se deosebesc reciproc și în raport cu turburările, la omul bolnav sau la cel sănătos ; bunăoară capul mic sau mare, pântecul alungit ori rotund, toracele cu laturile plate ori înguste și alte cazuri numeroase, pe cari trebuie să le cunoaștem în ce privește deosebirile lor, pentru ca știindu-le pricina, să preîntâmpinăm răul cum trebuie.

24. În ce privește cercetările asupra însușirilor umorilor și asupra felului cum lucrează fiecare din ele în om, faptele stau așa cum s'a spus mai înainte ; tot așa și cu asemănarea ce există între unele și altele. Întreb însă următorul lucru : dacă se preface o umoare dulce și capătă alt aspect, nu prin amestec, ci printr'un proces propriu, ce va eși atunci cu precădere, amar ori sărat, acru ori acid ? Cred că acid. Deaceia, cea mai puțin indicată umoare din toate câte se pot lua este cea acidă, pe când cea mai indicată din toate, e dulcele.

Dacă ar putea cineva atinge ținta cercetărilor sale în mediul înconjurător, ar putea alege totdeauna lucrul cel mai bun din toate ; iar lucrul cel mai bun este pururi cât mai deosebit de celeace nu e indicat.

1) În ficat este dar aer, cum aer este și în artere după H. Aceasta este problema importantă a *pneumei*, dezvoltată și de Jaeger. În „despre boala sfântă“ cap. 3 se spune că în corp circulă aer și sânge. Este de cercetat întrucât *pneuma* are sens de *principiu vital* (Diogenes din Apolonia).

DESPRE AER, APE ȘI LOCURI

1. Cel ce vrea să studieze în chipul cuvenit medicina, trebuie să facă lucrul următor : să ia mai întâi seama la anotimpuri și la felul cum pot să influențeze. Căci nu numai că ele nu se aseamănă unele cu altele, dar se deosebesc mult prin schimbările lor. Va mai avea apoi în vedere și vânturile, pe cele calde, ca și pe cele reci, mai ales pe cele comune tuturor locuitorilor și în urmă pe cele ce sunt specifice fiecărei regiuni. Să mai țină apoi seama și de însușirile apelor, căci după cum ele se deosebesc prin gust și densitate, tot atât de mult se deosebește și însușirea fiecăreia din ele. Când cineva sosește într'un oraș despre care nu știe nimic, trebuie să caute să priceapă situația lui ; cum este adică așezat față de vânturi și de răsăritul soarelui, căci cel ce e așezat spre nord, nu se comportă la fel cu cel din spre sud, cu cel dinspre răsăritul soarelui, ori cu cel din spre apus. Va avea în vedere aceleași lucruri, cu privire la ape, cum sunt acestea și dacă se folosesc ape mlăștinoase și ușoare, ape tari provenite din regiuni înalte și stâncoase, sau ape sărate și dure ; tot astfel și cu terenul, dacă este avid și lipsit de apă, sau împădurit și bogat în ape ; dacă este în vale și ars de soare, ori ridicat și răcoros. Tot așa și cu hrana oamenilor, adică cu ceia ce le place : dacă sunt băutori, lacomi și trândavi, sau sunt iubitori de gimnastică și de muncă, mângâcioși, dar nebăutori.

2. Fiecare fapt trebuie apreciat din aceste puncte de vedere. Căci celui ce cunoaște bine aceste lucruri, pe toate absolut, sau măcar majoritatea lor, nu i se ascunde nimic atunci când sosește într'un oraș și nu este un nepriceput, nici în ceia ce privește bolile locale, nici asupra fizionomiei bolilor generale ; deci nu este un nedumerit în ce privește tratamentul boalelor și nici nu se înșală, lucru care s'ar întâmpla atunci când cineva nu ar cumpăni fiecare fapt, necunoscându-l în prealabil. Vremea trecând și anii, dănsul ar arăta ce boli sunt pe cale să bântue vara sau iarna în acel oraș, precum și orice s'ar ivi primejdios pentru individ, din pricina schimbărei regimului. Cunoscând schim-

bările anotimpurilor, răsăritul și apusul constelațiilor și cum se produce fiecare fenomen, ar ști de mai înainte cum urmează să se desfășure acel an. Studiind astfel și cunoscând de mai înainte momentele prielnice, ar cunoaște perfect fiecare lucru, ar înrăuri de multe ori sănătatea¹⁾ și ar călăuzi-o prin meșteșugul său pe calea cea dreaptă.

Iar dacă cineva ar socoti că acestea sunt chestiuni de meteorologie și ar sta să se gândească, ar înțelege că astronomia nu este legată în mică măsură de medicină, ci mult de tot, fiindcă odată cu anotimpurile se prefac și visceralele oamenilor.

3. Voi arăta limpede cum trebuie considerat și verificat fiecare fapt în parte, dintre cele expuse. Fie un oraș așezat spre vânturile calde — adică cele dintre răsăritul soarelui de iarnă și apusul de iarnă — care este expus deci acestor vânturi și adăpostit de vânturile nordice: în acest oraș apele sunt abundente și trebuie să fie puțin sărate, aproape de suprafață, vara calde și iarna reci. Oamenii au capul umed²⁾ și inflammat, iar pântecul le este adesea turburat din pricina secreției ce coboară din cap. Înfrățirea este lăncedă în deobște; nu sunt buni, nici să mănânce, nici să bea, deoarece toți cei cu capul slab nu sunt buni la băutura, beția prăpădindu-i și mai mult. Sunt și boli locale. Mai întâi, femeile sunt bolnăvicioase și au scurgeri; apoi multe sunt sterpe, nu din pricina constituției, ci a boalei; leapădă des, iar copiii sunt bătuiți de spasme și năduf, cari, după cum cred unii, duc la epilepsie, adică la boala sfântă. Adulții au dizenterii, diaree, febră continuă, febră prelungită de iarnă, pustulă malignă și hemoroizi la șezut. Pleuritele, peripneumoniile, hiperpirexiile, și toate cele ce sunt socotite ca boli acute, nu au loc prea des, căci bolile acestea nu pot avea putere la cei cu pântecul umed. Se ivesc oftalmii catarale nu prea grave, afară numai dacă nu bătue o boală generală, din pricina vreunei schimbări puternice de anotimp. După ce se trece de vârsta de 50 ani, apar catare ce purced din creier și cari fac pe oameni să se paralizaze, când sunt loviți brusc de razele soarelui, sau când degeră de frig. Iată deci cari sunt boalele locale la acești (oameni); afară de cazul când, din pricina schimbărei anotimpurilor, se ivește o boală generală de care suferă și dânșii.

1) Pasagiu dificil de tradus. Exact: „ar afla cele mai multe lucruri, referitoare la sănătate“. Mult discutată azi „meteoropathologie“ este expusă aci, pe larg, de către Hippocrate.

2) Aluzie la teoria umorală, reluată de către moderni, în neoumorism. Concepția umidității constituționale hippocratice pare să existe în teoria lui Aschoff, (exsudativ-productiv). Alături de calificativul *umed*, vom reda pe acela de *uscat*, avertizând cititorul.

4. Toate orașele așezate invers ca cele de mai înainte, așezate adică cu fața la vânturile reci, între apusul soarelui de vară și răsăritul de vară, au astfel de vânturi locale și sunt la adăpost de vânturile sudice, calde. Orașele acelea se comportă astfel : apele sunt mai întâi dure și reci, așa că au în deobște culoarea albastruie. Oamenii trebuie dar să fie viguroși și osoși ; cei mai mulți au pântecul tare și uscat, toracele cataral și firea mai mult bilioasă, decât flegmatică. Capul e sănătos și uscat ; au loc fracturi numeroase. Boalele ce bântue sunt următoarele : pleurite dese și boalele zise acute. Este fatal ca la cei cu cavitățile uscate, să fie astfel : supurații numeroase au loc în orice împrejurare, iar pricina este rigiditatea corpului și uscăciunea cavităților, deoarece uscăciunea acestora și apele reci produc crăpături. Deaceia acei ce au o asemenea constituție trebuie să mănânce mult, dar să nu bea mult, acelaș ins neputând fi și mîncăcios și mare băutor. Oftalmiile au loc periodic, sunt uscate și grave, căci ochii se distrug repede. La tinerii până la 30 ani, au loc scurgeri puternice de sânge din nas, vara. Boalele zise sfinte sunt puține, dar grave și se pare că aci, oamenii cu boala aceasta trăesc mai mult, decât în alte locuri. Rănile nu supurează (aci) mai mult și nici nu se înrăutătesc. Obiceiurile sunt mai de grabă aspre decât blajine. Astfel de boale sunt obicnuite printre oamenii aceștia, lăsând la o parte pe cele ce se ivesc de obicei prin schimbarea de anotimpuri. Mai întâi se ivește deseori sterilitatea la femei, din pricina apelor, cari sunt sălcii, dure și reci ; menstruația nu are loc după normele lunare, ci este puțină și anormală. Pe lângă aceasta nasc greu, dar leapădă rar. După ce nasc nu sunt în stare să-și hrănească pruncii, fiindcă laptele dispare din pricina apelor sălcii și dure. După nașteri se ivesc adesea ftizii, deoarece efortul aduce după sine crăpături și rupturi. La copii, cât sunt mici, au loc hidropizii scrotale, cari dispar cu cât înaintează în vîrstă. În asemenea orașe, pubertatea apare târziu.

5. În ce privește vânturile calde și reci din orașele acestea, lucrurile stau așa cum s'a arătat ; cât despre (orașele) așezate cu fața spre vânturile dintre răsăritul de vară al soarelui și cel de iarnă, iată cum stau faptele : se pare că cele așezate spre apusul soarelui sunt mai sănătoase, decât cele spre nord, sau spre vânturile calde, chiar dacă distanța dintre ele este numai de un stadiu ; mai întâi căldura și frigul sunt mai potrivite ; apoi, într'un asemenea oraș, apele, fiind așezate spre răsăritul soarelui, trebuie să fie toate limpezi, să prezinte un miros bun și să fie moi și plăcute ; căci soarele, înălțându-se și strălucind, gonește ceața ori de câte ori ea acopere orașul dimineața. Fețele oamenilor au o culoare sănătoasă și sunt mai degrabă rumene, afară numai dacă nu se împotrivesc vre-o boală.

Vocea e răsunătoare la oamenii aceștia, iar dispoziția și priceperea sunt mai bune, decât la cei din spre nord, tot așa cum sunt mai bune și roadele celelalte ale locului. Un oraș așezat în felul acesta seamănă mai degrabă a primăvară, din pricina moderației căldurei și frigului; boalele se ivesc mai puține și mai ușoare și sunt la fel cu boalele ce se ivesc în orașele dinspre vânturile calde. În regiunea aceasta femeile sunt foarte fecunde și nasc lesne.

6. În ce privește orașele așezate spre apus și la adăpost de vânturile ce suflă dinspre răsărit, (vânturile calde și cele de nord suflă pe lângă ele), iată cum stau faptele: așezarea acestor orașe este fatal foarte insalubră. Mai întâi, apele nu sunt limpezi; pricina este că ceața care învăluie dimineața orașul se amestecă cu apa și îi icroșește limpezimea, iar soarele nu le luminează decât când se ridică mai sus. Vara suflă pe aci vântulețe reci și calde, iar în restul zilei soarele pătrunzător dogorește puternic oamenii, din care pricină se pare că dâșii sunt palizi, slăbănogi și au parte de toate boalele arătate mai înainte, nici-una necruțându-i. Dâșii au vocea groasă și răgușită din pricina aerului, care în orașul acesta este impur și nesănătos, nefiind priment deloc prin vânturile nordice. Aceste vânturi nu există pe aci, iar cele ce există și sunt proprii orașelor acestora, sunt aducătoare de ploi, deoarece așa sunt vânturile de seară. Așezarea unui astfel de oraș seamănă a toamnă, din pricina variațiilor de peste zi, deoarece există deosebire mare între dimineață și seară.

7. Iată deci ce este recomandabil și ce nu e recomandabil, în ce privește vânturile. Vreau acum să descriu — relativ la ape — pe cele ce sunt vătămătoare și pe cele ce sunt foarte sănătoase, precum și ce neajunsuri și ce foloase au loc din pricina apei, deoarece aceasta participă în mare măsură la sănătate. Cele ce sunt stătute sau de baltă, sunt fatal calde, vâscoase și vara au miros, fiindcă nu au scurgere. Ele sunt alimentate mereu cu apă proaspătă de ploae, iar din pricina soarelui arzător sunt fatal inodore, rele și producătoare de fiere; iarna însă sunt înghețate, reci și turburi, din pricina zăpezei și ghieței, astfel că pricinuesc cataruri și răgușeli. La cei ce o beau, splina e mare și cărnosă, stomacul este tare, supt și cald, iar spetele, claviculele și fața sunt slăbite, deoarece părțile moi dispar în splină și deaceia oamenii sunt uscățivi. Astfel de inși sunt setoși, toracele și pântecul le sunt foarte uscate, așa că e nevoie de medicamente foarte active. Meteahna aceasta le este tovarăș de vară și de iarnă; pe lângă aceasta, se mai ivesc hidropizii foarte dese și aducătoare de moarte; vara cad pradă dizenteriiilor dese, a diareilor și a febrei cuarte, care ține multă vreme; astfel de boli ce se prelungesc, duc la cei cu asemenea consti-

tuție la hidropizii, terminându-se mortal. Boalele acestea au loc vara ; iarna, cei tineri suferă de boala peripneumoniei delirante, cei bătrâni au febră mare din pricina uscărei pântecului, iar femeile capătă edeme și poală albă, concep greu și nasc anevoe prunci mari și umflați, cari după ce sunt hrăniți, devin piperniciți și firavi. După naștere, la femeile acestea purificarea nu se întâmplă fără cusur. La copii se ivesc hernii mai ales, iar la adulți varice și ulcere ale gambelor, așa că cei ce au o astfel de fire nu duc viață lungă, ci îmbătrânesc înainte de vremea cuvenită. Femeile cred că au rămas însărcinate, dar când sosește vremea nașterii, umflătura dispare, fapt ce se întâmplă când uterul are hidropizie. Cred că asemenea ape sunt rele, la orice s'ar folosi ; apoi apele din izvoare stâncoase, pentru că sunt fatal dure ; apoi cele dintr'un teren ale cărui ape sunt calde și în cari există ori fier, ori aramă, ori argint, ori aur, ori sulf, ori alaun, ori asfalt, ori salpetru. Toate acestea există din pricina puterii calorice. De sigur că apele dintr'un astfel de teren nu sunt bune, ci sunt dure și caustice, trec anevoe în urină și îngreunează evacuarea intestinală.

⊕ Cele mai bune sunt cele ce izvorăsc din locuri înalte și coline, căci sunt dulci, străvezii și îngăduie puțin vin. Iarna sunt calde și vara reci, deci ar fi din izvoare foarte adânci. Eu recomand mai ales acele cursuri de apă, ce izvorăsc spre răsăritul soarelui și anume spre răsăritul de vară, căci sunt fatal mai limpezi, au miros plăcut și sunt ușoare. Nici una dintre cele sărate, crude și dure, nu este bună de băut, deși sunt firi și boli, în cari se recomandă a se bea aceste ape, despre cari voi vorbi îndată. Iată în adevăr cum stau faptele în această privință. Dintre izvoare, acele ce sunt spre răsărit sunt cele mai bune ; apoi acele ce sunt între răsăritul și apusul soarelui de vară și apoi acele dintre apusul de vară și cel de iarnă. Cele mai rele sunt cele așezate spre sud și între răsăritul și apusul de iarnă ; acestea sunt cu totul rele, din pricina vânturilor dela nord și mai bune din pricina vânturilor de sud. Se cade să folosim astfel apele acestea : oricine e sănătos și în putere nu va alege, ci va bea totdeauna apa ce i se prezintă ; cel care ar vrea însă, din pricina unei boale, să bea pe cea mai indicată spre a-și recăpăta sănătatea, va face astfel : cei ce au măruntaele uscate și ușor inflamabile, aceloră li se potrivesc apele foarte dulci, foarte ușoare și foarte limpezi ; cei ce au însă pântecul moale, umed și inflamabil, aceloră li se potrivesc apele cele mai sălcii, mai dure și mai puțin sărate, deoarece în acest fel se combate cel mai mult umiditatea ¹⁾. Apele foarte bune pentru fiert și foarte disolvante sunt cele ce înmoae și relaxează cel mai mult pântecul, iar cele ce sunt dure, sălcii și prea puțin apte pentru fiert, strâng și usucă puternic măruntaele. Oamenii se înșeală

1) Exact : căci astfel s'ar usca cel mai mult.

din nepricepere, asupra apelor sărate : ei socotesc apele sărate ca purgative, când ele sunt contrarii, în ce privește purgația. Sunt dure și inapte fierberii, astfel că ele mai mult strâng, decât relaxează pântecul.

8. Așa stau lucrurile cu apele de izvor. Voi spune acum ceva despre apele de ploaie și despre cele de zăpadă. Apele de ploaie sunt foarte ușoare, foarte dulci, foarte fine și foarte limpezi, deoarece soarele absoarbe mai întâi și extrage partea foarte fină și ușoară a apei. E limpede că sarea se formează astfel : partea sărată rămâne din pricina densității și a greutății sale la fund, dând naștere sărei, iar partea cea mai fină este extrasă din pricina ușurimei sale, de către soare. Soarele atrage partea aceasta nu numai din apele de lac, ci și din cele de mare și din toate locurile unde se află lichid ; ori lichid se află în orice lucru, chiar la oameni, (soarele) atrage partea cea mai fină a lichidului din corp ; dovada cea mai bună e că atunci când un om merge îmbrăcat și stă în soare, suprafața pielii care este expusă la soare, nu nădușește, căci soarele atrage sudoarea ivită, iar părțile adăpostite sub haine, ori în alt chip, nădușesc, căci sudoarea atrasă și extrasă forțat de razele solare, se păstrează sub un înveliș protector oarecare, astfel că nu dispăre din pricina soarelui. Dar când cineva trece la umbră, tot trupul nădușește la fel, fiindcă razele soarelui nu îl mai ating. Din ultima pricină se strică și apa de ploaie mai lesne ca toate apele celelalte, căpătând miros rău ; ea fiind cea mai compusă și mai amestecată dintre toate, se strică foarte lesne. Pe lângă aceasta ea este prinsă violent, ridicată și purtată încoace și încolo în aer, iar partea ei turbure se desprinde și se depărtează devenind ceață și păclă, pe când partea cea mai limpede și mai ușoară rămâne și se îndulcește, încălzindu-se și fierbând din pricina soarelui ; căci și lucrurile celelalte toate se îndulcesc prin fierbere. Deci câtă vreme este împrăștiată și nu se strânge la un loc, este purtată pe sus ; când se strânge și se condensează din pricina vânturilor ce se opun brusc și reciproc, atunci se precipită în locul unde s'a nimerit să fie mai concentrate. Poate că acest fapt are loc atunci când nourii adunați de vânt, fugăriți și vânturați, se lovesc brusc de un val de aer opus și de alți nori ; în locul acesta se condensează nourii mai întâi, apoi se adaugă cei din spate și astfel se îngroașe, se întunecă și se condensează, precipitându-se din pricina greutății și ivindu-se ploile ¹⁾. Deaceia apa de ploaie este, se pare, cea mai bună,

1) De remarcat totala eliberare de factorul religios — zeii — în explicarea fenomenelor naturii. Există chiar o problemă a *ateismului hipocratic*, extrem de interesantă. *Lucrețiu* va face la fel, în explicația formării ploilor — cartea 6-a — discutând fenomenele independent de zei. Când azi întâlnim deseori deducții iraționaliste, atitudinea științifică a lui H. este cu atât mai de admirat.

dar trebuie fiartă și filtrată ; altminteri la cei ce o beau se ivește un miros neplăcut și apare răgușala și vocea groasă.

Toate apele de zăpadă și ghețuri sunt rele, căci odată înghețate, ele nu își mai recapătă firea lor inițială, ci limpezimea, ușurimea și dulceața se pierd și se irolesc, rămânând partea cea mai turbure și mai grea. Iată cum vei cunoaște lucrul acesta : varsă dacă vrei, iarna, apă măsurată într'un vas și pune-o în aer liber, ca să înghețe complet ; adu-o apoi a doua zi la căldură, unde ghiața se topește în întregime, iar când s'a topit măsoară din nou apa și vei afla că este simțitor mai puțină. Aceasta dovedește că partea cea mai ușoară și mai fină se distruge și se irosește din pricina înghețului, nu însă și partea cea mai grea și mai densă, lucru care nici nu ar fi posibil. Deci eu cred că apele de zăpadă, de ghiață și cele asemănătoare sunt în toate privințele cele mai bune.

9. Astfel stau lucrurile cu apele de ploae, zăpadă și ghiață. De litiază, de nefrite, de retenție urinară, de sciatică și de hernii, suferă mai des oamenii cari beau ape de pretutindeni, din râuri mari în cari se varsă alte râuri și din lacuri în cari ajung scursorile de peste tot, sau cei ce se folosesc de ape alterate aduse de la distanță, iar nu din apropiere. Căci o apă nu seamănă în totul cu alta, ci unele sunt dulci, altele sărate și alaunice, altele ies din izvoare calde, în cari prin amestec are loc un conflict reciproc, predominând totdeauna partea cea mai tare. Dar nu totdeauna aceiași parte e cea mai tare, ci când una, când alta, după vânturi. Pe una o întărește vântul nordic, pe alta cel sudic și tot astfel și cu celelalte. Aceste ape lasă neapărat noroi și nisip pe fundul vaselor, iar după ce sunt băute, apar boalele descrise mai înainte ; voi arăta însă că nu la toți.

Toți cei ce au măruntaele în bună funcțiune și sănătoase, iar vezica nu le este inflamată și nici orificiul vezicii nu este prea strâns, urinează lesne, în vezică nestrângându-se nimic ; la cei ce au însă măruntaele inflamate, este fatal ca și vezica să sufere, căci atunci când se încălzește peste măsură, se inflamează și orificiul și odată cu turburarea aceasta nici urina nu mai iese, ci fermentează în ea și fierbe ; partea cea mai fină și mai curată se separă, trece și se elimină cu urina, iar cea mai densă și mai turbure se adună, se întărește și se produce un calcul, mic la început, apoi mai mare, care plutește în urină și se consolidează prin particulele dense pe care și le alipește, crescând astfel și întărindu-se. Când omul urinează, calculul se izbește de orificiul vezicii, împins fiind de urină și împiedică urinarea, producând o durere intensă ; copiii cu litiază freacă și întind părțile genitale, deoarece li se pare că pricina urinării reșede în faptul acesta. Iată dovada că lucrurile stau altfel : litiazicii au o urină foarte limpede, iar partea cea mai densă și mai turbure rămâne și se adună.

Aşa are loc cele mai deseori litiaza ; solidificarea se produce însă şi din pricina laptelui, când acesta nu e sănătos, ci e peste măsură de cald şi de bilios. Stomacul şi vezica se încălzesc din această pricină, iar cu urina în fierbere se întâmplă cele arătate. Afirm dar, că e mai bine să se dea copiilor vin cu apă cât mai multă, căci astfel venele se încălzesc şi se usucă mai puţin. La femei pietrele nu se produc în acelaş chip, căci uretra lor este scurtă şi largă, aşa că urina e mai uşor împinsă. Ele nici nu-şi freacă părţile genitale cu mâna ca bărbaţii, nici nu-şi ating uretra, care se deschide în acelaş loc cu organul genital, pe când la om nu se deschide direct, din care pricină uretra nu e largă ; afară de acestea, ele beau mai mult ca bărbaţii.

10. Astfel sau cam astfel, stau lucrurile de mai sus. Cine ar reflecta acum asupra anotimpurilor, ar putea şti cum va fi anul, dacă va aduce boală ori sănătate ; iar în caz că semnele în legătură cu apusul şi răsăritul constelaţiei au loc conform raţionamentului şi dacă toamna cade ploaie, dacă iarna e potrivită, nici prea blajină, nici peste fire de friguroasă, sau dacă primăvara şi vara ploile sunt potrivite cu anotimpul, atunci anul va fi, pare-se, foarte sănătos. Dacă însă iarna e uscată şi rece, iar primăvara e ploioasă şi caldă, atunci vara se ivesc fatal febre, oftalmii şi disenterii, căci atunci când apare brusc arşiţa, pământul fiind încă jilav din pricina ploilor primăverii şi a vântului de sud, în acest loc se produce în chip fatal o dublă încălzire : din pământul jilav şi cald şi din soarele arzător. Măruntaele încă nu s'au contractat şi creierul încă nu s'a uscat la oameni, iar în timpul unei primăveri de felul acesta, trupul şi muşchii nu pot fi decât umezi ; aşa că vor apare la toţi febre acute, mai ales la cei flegmatici. La femei şi la cei cu constituţii umede, se vor ivi dizenterii. Dacă la răsăritul constelaţiei Câinelui va bate ploaie şi vijelie şi dacă vor sufla vânturile etesiene, ne vom linişti în nădejdea că toamna va fi sănătoasă. Altmintreli este primejdie de pierzanie pentru copii şi femei, mai puţin pentru bătrâni, iar cei ce vor scăpa, sfârşesc prin febră şi din cuartă dau în hidropizie. Dacă iarna este caldă, ploioasă şi blajină, iar primăvara este nordică, uscată şi rece, femeile în primul rând, — acelea ce se întâmplă să fie gravide şi ale căror naşteri cad primăvara — leapădă, iar cele care totuşi nasc, nasc copii plăpânzi şi bolnăvicioşi, cari se prăpădesc iute, ca nişte fiinţe firave, slabe şi bolnăvicioase ce sunt. Acestea sunt boalele femeilor ; ceilalţi suferă de dizenterii, de oftalmii uscate, iar unii de catar, ce coboară din regiunea cefalică spre plămâni. De bună seamă, se pare că dizenterii au loc la flegmatici şi la femei, care din pricina constituţiei umede, au flegmă ce coboară din regiunea capului ; pe când la bilioşi se ivesc oftalmii uscate, din pricina căldurei şi uscăciunii părţilor moi, iar la

bătrâni au loc cataruri din pricina porozității și slăbirei venelor, astfel că unii se prăpădesc iute, iar la alții apar paralizii la dreapta. Când iarna e sudică și călduroasă, nici corpul, nici venele nu se pot contracta; dacă după aceea, vine o primăvară nordică, uscată și rece, în clipa când creerul trebuia să se relaxeze și să se purifice prin guturai și răgușeli, odată cu ivirea primăverii, tocmai atunci el încremenește și se strânge, așa că, sosind apoi brusc vara, arșița și schimbarea vremii, boalele arătate năpădesc. Orașele cu așezare prielnică față de soare și de vânturi și cari se bucură de ape bune, suferă mai puțin din pricina acestor schimbări; cele cari se folosesc însă de ape de bălți și mlaștini și nu sunt așezate bine față de vânturi și de soare, suferă mai mult. Dacă vara e secetoasă, boalele se potolesc mai iute, dacă e ploioasă, apar boli îndelungate și e primejdie ca ulcerele să se transforme din fie-ce pricină, în fagedenism. Dizenteriiile și hidropiziile se ivesc spre sfârșitul boalelor, deoarece măruntaiele nu se usucă lesne. Dacă vara e ploioasă și călduroasă, atunci toamna și iarna aduc fatal boala, iar flegmaticii și cei în vârstă de peste 40 ani, capătă friguri, pe când bilioșii capătă pleurite și peripneumonii. Dacă vara e secetoasă și călduroasă, iar toamna e ploioasă și rece, iarna se ivesc dureri de cap și turburări cerebrale; apoi răgușală, guturai, tuse și la unii, chiar ftizie. Dacă e însă rece și uscată și nu e ploioasă nici la răsăritul constelației Căinelui, nici la răsăritul constelației Arcturus¹⁾, atunci prierștii mai ales constituției flegmatice, constituțiilor umede și femeilor; cu totul dimpotrivă pentru cele bilioase, căci la acestea uscându-se prea mult, se ivesc oftalmii uscate, febre acute și prelungite, iar la unii chiar melancolii. Căci partea cea mai umedă și mai apoasă a bilei se usucă și se distruge, pe când partea ei cea mai densă și mai amară rămâne; tot astfel și cu sângele. Din aceleași pricini se ivesc boalele la cei din urmă; flegmaticilor însă, toate acestea le sunt prielnice, căci ei pierd umorile și intră în iarnă, fără de umiditate și purificați de umori. (Dacă iarna e friguroasă și uscată, iar primăvara e caldă și ploioasă, se ivesc oftalmii grave către vară, iar la copii și femei, febre).

11. Cel ce va cumpăni și va cerceta în felul acesta, va ști de mai înainte cum vor fi cele mai multe din întâmplările viitoare, urmărind schimbările anotimpurilor. Trebuie să se ferească mai ales de schimbările mari ale anotimpurilor și să nu dea leacul hotărât, nici purgative și nici

1) Constelația Căinelui sau Sirius; Arcturus sau Luceafărul. În scrisoarea către Antigonos, Diokles din Caristos arată înrăurirea apusului Pleiadelor asupra omului. Este cunoscută astăzi problema unei astrobiologii, de origine orientală, probabilă. De la Greci a trecut la romani (Vergiliu, Lucrețiu, etc.).

să facă incizii în regiunea abdominală, mai înainte de a trece zece zile și chiar mai multe ¹⁾). Ambele solstiții, mai cu seamă cel de vară și ambele echinoxuri, mai ales cel de toamnă, trebuiesc socotite foarte importante și primejdioase. Mai trebuie să se ferească de răsăritul constelațiilor mai ales de acel al Câinelui, apoi de acel al constelației Arcturus și de apusul Pleiadelor, căci mai cu seamă în aceste zile se hotărăște mersul boalelor : unele duc la moarte ; celelalte toate capătă altă înfățișare și altă stare.

1) Dela schimbarea anotimpului. Cu acest capitol se încheie tema propriu zisă a cărții și începe o a doua parte, având ca subiect o ethno-psihologie comparativă între Asia și Europa. *Wilamowitz, Pohlenz* și *Diller* între alții, consideră aceste două părți complet distincte. *Edelstein* admite chiar (op. cit.) eterogeneitatea unor întregi capitole ; bunăoară cap. 7—9 ar fi ale unui alt autor. De remarcat opinia originală a lui *Diller* care socotește că prima parte este scrisă de un medic etiolog, iar cea de a doua de un medic pribeag—*Wanderarzt*, (*Philologus. Suppl. Bd. 26 H. 3, 1934*). *Deichgräber, Iacoby* și *Heiberg* socotesc opera ca unitară. Problema este foarte importantă.

Partea doua conține referințe multiple asupra Scifilor, mai verosimile după părerea mea, decât cele ale lui *Herodot*, istoric susceptibil după cum se știe, de anumite corectări.

5-6